

characteristics, which reduces the possibilities of socialization and full realization of personal potential. The need to study adolescent aggression is defined as age-specific because this age is characterized by complex biological, psychological and social changes.

Today, despite the diversity of approaches to the study of aggression within such disciplines as psychology, biology, ethology, criminology, education, etc., there is inconsistency and fragmentation of ideas about the nature and essence of this phenomenon. On this basis, the paper proposes a theoretical and methodological approach to the study of aggression as social action, which allows its complex interpretation, given the influence of different situational factors (cultural, social, personal, biological). The feasibility of using this approach to study adolescent aggression is due, firstly, the relative typicality of aggressive behavior for this age that allows within the proposed model to observe stable causal relationship of various factors. Secondly, in terms of socio-cultural transformation, which are characteristic features of marginality, no established system of values, social polarization, economic and political instability, etc., increases the need to study social determinants of aggressive behavior among adolescents, particularly adolescent relationship value orientations and their propensity to aggressive displays and various agents of socialization role in consolidating and provoking such actions.

Key words: *aggression, motivation, aggression prevention, teenage subculture of social action, adolescents, socio-cultural determinants of aggression socialization agents and mechanisms of socialization.*

Стаття надійшла 13 квітня 2015 р.

УДК 159.9

Н. М. Семенів

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ МІЖЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИН

Розглянуто сучасні методи вивчення динаміки розвитку міжетнічних конфліктів на рівні міжособистісних комунікацій, можливість їх застосування в практиці дослідження міжетнічних відносин.

Визначено перспективні та актуальні напрями вивчення психологічних особливостей розвитку міжетнічних взаємин у площині існування етнічної групи, заснованої на внутрішніх і зовнішніх зв'язках членів такої групи. Охарактеризовано розрив між теоретичним вивченням міжетнічних відносин і їх практичним вирішенням проблем їх розвитку.

Ключові слова: *етнічні взаємини, міжетнічна напруга, вирішення конфліктів.*

Постановка проблеми. Соціальна потреба суспільства у вивченні міжетнічних стосунків, сфокусована у сфері міжособистісних взаємин, висвітлена у низці наукових теорій та методик. У науковій літературі є велика кількість публікацій, присвячених вивченню між-етнічних стосунків на рівні індивід-індивід: міра включеності особи в ту або іншу етнічну групу; готовність до співпраці з представниками інших етнічних груп. Характер і спрямованість міжетнічних стосунків визначаються особистісними характеристиками конкретної людини, її установками, стереотипами, наявністю або відсутністю забобонів, досвідом соціально-культурної взаємодії, культурно-освітнім рівнем, володінням мовою як засобом міжнаціонального спілкування.

Стан дослідження. Із другої половини вісімдесятих, особливо в дев'яності роки, провідним предметом дослідження закордонної етноконфліктології стала проблема подолання соціальних конфліктів, їх урегулювання й вирішення. До таких належать наукові пошуки Е. Азара, Дж. Александера, Ф. Дюкса, Дж. Коуклі, Б. Оліарі, Р. Макгаррі, М. Рабі, Л. Рангараджана, Дж. Річардсона, М. Росса, Дж. Ротмана, Дж. Рубіна, К. Руперсінгхе, Т. Саати, Дж. Толанда та ін. Сучасні закордонні роботи з етноконфліктології мають насамперед прикладний характер, і етап її розвитку в 1990-ті роки можна позначити як прикладний, або технологічний.

Вітчизняна етнічна конфліктологія сформувалася з декількох інтелектуальних потоків, що існували до кінця 1980-х рр. По-перше, це група істориків і етнографів, які тією чи іншою мірою вивчали етнічні конфлікти і напрацювали чималий обсяг емпіричних знань про етнічні, етнорасові і етноконфесійні конфлікти в різних країнах світу. Йдеться про роботи Ю. Бромлея, Є. Веселкіна, Л. Дробіжевої, І. Жигалова, В. Козлова, С. Козлова, А. Корольової, М. Крамарової, Є. Логінової, С. Михайлова, Ю. Оганисяна, М. Семиряги, В. Тишкова, С. Токарева, Н. Чебоксарова та ін.

По-друге, це доволі численний контингент фахівців у сфері національних відносин радянського періоду, які вивчали етнічні конфлікти у контексті різкого наростання етнічної напруженості й актуалізації багатьох раніше латентних етнічних конфліктів у нашій країні. Це дослідження Г. Агаєва, Ю. Арутюняна, Є. Баграмова, Т. Бурмистрової, М. Губогло, Ю. Дешерієва, В. Губіна, М. Джунусова, М. Ісаєва, К. Ханазарова й інших.

Багато радянських учених у межах наявної тоді «ідеологічної ніші» намагалися виявити й проаналізувати суперечності в національно-етнічному житті Радянського Союзу, розробляли пропозиції із поліпшення клімату міжнаціональних відносин у країні, добре знали

закордонні дослідження в сфері етнічної й етнорасової конфліктології. Роботи цієї групи вчених були значно ідеологізовані, однак неправильно заперечувати в них наявність позитивного змісту.

Представники психологічного наукового співтовариства включали в об'єкт своїх досліджень психологію національних відносин, і якщо ще не мали можливості вивчати психологію реальних етнічних конфліктів у нашій країні, то, принаймні, виявляли й описували суперечливі механізми психології міжгрупових, зокрема міжетнічних, відносин. У цьому аспекті треба насамперед назвати роботи В. Агєєва, Г. Андрєєвої, І. Кона, С. Рощина, Г. Солдатової, В. Сосніна, П. Шихірева, А. Уледова та ін. У пострадянський період чимало із представників психологічного знання в етнології зробили значний внесок у розвиток етнічної конфліктології, у дослідження динаміки етнічних конфліктів, розроблення заходів із зниження етноконфліктної напруженості й постконфліктної реабілітації.

Низка етнопсихологічних робіт щодо особливостей розвитку міжетнічних взаємин була створена російськими науковцями впродовж 90-х років. Це праці Ю. Платонова, Л. Почебут (1993), А. Бороноєва, В. Павленко (1994), Є. Саракуєва, В. Крисько (1996), Н. Лебєдової (1997), Т. Стефаненко (1999).

Мета статті – визначити ступінь розробленості поняття розвитку міжетнічних взаємин, розглянути сучасні теоретичні підходи до вивчення цього психологічного явища, форми їх використання в наукових етноконфліктологічних розробках і ступінь їх придатності у сучасних психологічних дослідженнях міжетнічних взаємин.

Виклад основних положень. Людині завжди необхідно відчувати себе частиною «ми», і етнос – не єдина група, в усвідомленні приналежності до якої людина шукає опори в житті. Серед таких груп можна назвати партії, церковні організації, професійні об'єднання, неформальні об'єднання молоді і т. д. Багато людей цілком «занурюються» в одну з подібних груп, але з їхньою допомогою прагнення до психологічної стабільності не завжди може бути реалізовано. Опора виявляється не занадто стійкою, адже склад груп постійно оновлюється, терміни їхнього існування обмежені, за якусь провину людину можуть із групи виключити. Цих хиб позбавлена етнічна спільність. Це група між поколіннями, вона стійка в часі, для неї характерна стабільність складу, а кожна людина має стійкий етнічний статус, її неможливо «виключити» з етносу. Саме завдяки цим якостям етнос є для людини надійною групою підтримки. Звичайно, крім етнічних, є й інші стабільні великі групи. Ще більше їх існувало на ранніх етапах розвитку людства. У традиційних товариствах і зараз є групи,

що краще, ніж сучасні етноси, виконують ціннісно-орієнтаційну і захисну функції. Так, одержана від них інформація не тільки однорідна й упорядкована, але і потребує однозначного точного виконання множини обрядів, що супроводжують кожний етап життя людини від народження до смерті, а також його господарську діяльність. Культури таких груп, тобто культури, орієнтовані на предків і традиції, американський етнопсихолог Маргарет Мід назвала постфігуративними.

Етнічні групи, що належать до категорії меншин, класифікуються відповідно до їх характерних особливостей, вони значно поступаються домінуючому етносу кількісно і займають підлегле становище в суспільстві; можуть бути об'єктом дискримінації, приводом до виникнення якої є їх етнічна приналежність; відрізняються від домінуючої групи своєрідністю своєї культури, мови, традицій і звичаїв, самосвідомості і символіки; перебуваючи у складі багатонаціональної держави, прагнуть створювати свої школи, церкви та інші громадські організації, які дозволяють підтримати власну етнічну ідентичність і етнічну свідомість (Хансен, Краг, 1996).

Один із універсальних законів розвитку, принцип Гете-Спенсера-Вернера полягає в такому: «Усюди, де є розвиток, він йде від станів відносної глобальності і відсутності диференціації до станів більшої диференційованості та ієрархічної інтеграції. Органічний розвиток – це завжди поступово зростаюча диференціація, ієрархічна інтеграція і централізація всередині генетичного цілого. Зниження досягнутого рівня диференційованості та інтегрованості системи означає, відповідно, її регрес та деградацію». Н. І. Чуприкова зазначає, що цей закон характеризує розвиток будь-яких цілісних систем – організмів, індивідів, соціальних спільнот і т. д. (Чуприкова, 2003) [2].

Проблематика розвитку міжетнічних стосунків полягає в такому: чи можливе застосування цього принципу в міжетнічних відносинах, і які можливості розвитку ортогенетичного принципу щодо систем, віддалених від рівноваги інтеграції та диференціації? Ортогенетичний закон розвитку містить потенціал різних напрямів розвитку, від досягнення все більш зростаючої диференціації та ієрархічної інтеграції соціальної спільноти до її централізації.

Міжетнічні відносини проникають у різні сфери сучасного суспільства. Ф. Casmir вказує на те, що більшість сучасних держав виявилися безпорадними, непередготовленими і неефективними, опинившись перед міжетнічними або міжкультурними проблемами. Ф. Casmir відхиляє можливість формування міжетнічних відносин на основі домінування і вказує, що необхідним є пошук спільного підходу, який призводить до формування «третьої культури».

Спільне формування ефективної «третьої культури» неможливе на основі моделі панування, яка заснована на західному принципі аргументації та мислення.

«Лінійні» односторонні моделі через недосконалість свого розвитку обмежують аналіз міжетнічних відносин. Тому, на думку F. Casmir, «третья культура» може бути організована тільки тоді, коли «учасники беруть участь в активному, скоординованому, взаємовигідному процесі побудови відносин» (F. Casmir) [5, с. 424].

Теорія «кола відносин»

Найбільшу популярність серед науковців, що вивчають розвиток міжетнічних взаємин, отримав підхід, який запропонував R. Park (Р. Парк). Цей підхід пояснює етнічну сегментацію в межах теорії «коло відносин», що складається з декількох фаз: контакт, змагання, акомодация, асиміляція [6].

Фаза контакту – первісне встановлення контакту з іншими групами, є прямим і невід’ємним наслідком імміграції. На цьому рівні переважають мирні контакти, дружні стосунки, мотивована допитливість. Пізніше, коли кількість іммігрантів збільшується, то, відповідно, підвищується їх потреба в професійному розвитку та просуванні, розпочинаються змагання за привабливі території, соціальні позиції, що задовольняють життєві потреби. Фаза конфлікту є наслідком змагання за «кращі умови життя».

На цьому етапі іммігранти не володіють мовою або їх знання мови обмежено, вони не мають вільного доступу до тих ресурсів, які є для них життєво необхідними, вони не орієнтуються добре в іншій культурі. В результаті дискримінація етнічний конфлікт.

Фаза акомодации професійна ізоляція і просторова сегрегація стабілізуються взаємними узгодженими діями, без проявів прямої дискримінації, незважаючи на те, що продовжують виникати відмінності в привілеях.

Фаза асиміляції – завершальна, на якій відбувається змішання етнічних груп, що є неминучим із часом. Змішання відбувається через ідентифікацію з культурою і мовою приймаючої сторони (Park, 1950).

Основні моделі розвитку міжетнічних відносин

H. Esser запропонував модель розвитку міжетнічних відносин (SEU), що складається з семи елементів:

- акторів;
- типів різних альтернативних відкритих дій;
- типів очікувань;
- принципу раціональності;
- моделювання ситуації;

- взаємозалежності акторів і їх дій;
- моделювання основ процедури спілкування.

Ці елементи утворюють поняття етнічної сегментації (Esser, 1986) [7]. Залежно від співвідношення основних елементів системи SEU, можна визначити, на якому етапі розвитку міжетнічних відносин перебувають учасники, залучені в цей процес.

G. Simpson і J. M. Yinger була розроблена оригінальна типологія розвитку міжетнічних відносин у контексті взаємин меншість/більшість.

Основна заслуга авторів цієї теорії полягає у тому, що вчені охопили у своїй моделі можливі варіації, які є або виникали в сучасному світі (Simpson, Yinger, 1972) [8].

Автори виділяють такі шість типів відносин.

1. Асиміляція – припускає повне поглинання етнічної меншини більшою етнічною групою. Автори виділяють культурну та расову асиміляцію. Культурна асиміляція передбачає втрату етнічною групою своїх культурних особливостей і набуття особливостей, характерних для іншої етнічної групи. Расова асиміляція означає втрату зовнішніх відмінностей у фізичному вигляді представників різних етнічних груп як наслідок багатьох поколінь міжрасових шлюбів.

2. Плуралізм. Цей тип відносин можливий у випадку, коли одна або кілька етнічних груп не бажають втрачати своєї самобутності і культури, а члени цих груп зберігають етнічну ідентичність.

3. Захист прав етнічних меншин. У випадку, коли в межах однієї держави зростає тенденція до дискримінації та обмеження прав представників етнічних меншин, офіційний уряд може вважати за необхідне впровадження правових норм, які спрямовані на захист інтересів і прав етнічних меншин.

4. Переселення представників етносу. У деяких випадках проблема напружених відносин між етнічними групами в межах однієї держави «вирішується» за допомогою виселення представників етносу за її кордони. Можливі два варіанти: а) насильницька міграція населення; б) мирна чи добровільна.

5. Поступове підпорядкування. У деяких випадках домінуюча етнічна група може проявляти прагнення до підпорядкування етнічної меншини, позбавлення його незалежності. Такий тип відносин часто супроводжується силовими впливами і насильством над представниками етнічної меншини.

6. Винищення або геноцид. Систематичне застосування сили, насильство має метою повне знищення представників іншої етнічної групи (Simpson, Yinger, 1972) [8].

Перелічені типи відносин не є взаємовиключними, в кожній ситуації міжетнічної взаємодії на рівні соціуму можливий прояв відразу декількох із них.

На розвиток міжетнічних відносин звертає увагу Дж. Беррі, який вводить і пояснює поняття «інкультурація» і «акультурація». Інкультурація – це процес, який пов'язує індивідів у процесі розвитку з початковим контекстом.

Акультурація – процес, який зазнає індивід у відповідь на зміну культурного контексту (Беррі, 1986) [12].

На думку М. Brewer, поступовий розвиток міжетнічних відносин нерозривно пов'язаний зі станом етнічної ідентичності (М. Brewer, 1998), яка розуміється як динамічний стан, детермінований трьома компонентами: ступенем включеності в групу культурного походження; тенденцією асоціювати себе з цією етнічною групою; тенденцією диференціювати себе від власної етнічної групи.

У результаті дослідження М. Brewer було виявлено, що за збільшення тенденції асоціювати себе з групою культурного походження спостерігається зменшення тенденції диференціювати себе з цією групою, і навпаки. Досягнення балансу між двома тенденціями: асоціювати і диференціювати, передбачає досягнення проміжного рівня включеності і залежить від наявності ресурсних особистісних сил (Brewer, 1998) [17].

Міжетнічні відносини інтенсивно розвиваються, проникаючи в різні сфери суспільного життя сучасного суспільства. Найбільшу популярність отримав підхід Р. Парк, що пояснює розвиток міжетнічних відносин у межах теорії «коло відносин», який складається з чотирьох фаз: контакт, змагання, акомодация, асиміляція. Органічний розвиток міжетнічних відносин, відповідно до закону Гете-Спенсера-Вернера, може розумітися як поступове зростання процесу диференціації, що призводить до ієрархічної інтеграції і, відповідно, централізації всередині генетичного цілого. Попри це, Ф. Casmir відхиляє західні односторонні моделі, засновані на пануванні і підпорядкуванні, які обмежують розвиток міжетнічних відносин.

Висновки. Міжетнічні відносини є відкритою, динамічною і цілісною системою зв'язків індивідуумів, етнічних груп, етнічних спільностей, що проявляються в їх етнічній і конфесійній приналежності на внутрішньодержавному рівні, проходять у своєму розвитку певні етапи і стадії, здійснюються на різних рівнях і напрямках, проявляються в різних формах і стратегіях етнічної поведінки.

Прояв чинника трансформації етнічної ідентичності в міжгрупових стосунках розуміється як багатовимірна проблема. Українське

суспільство через поліетнічність становить середовище з потенціалом розвитку міжетнічної напруженості та вимагає ретельної уваги етнопсихологів і наукової розробки стратегії розвитку поліетнічного громадянського суспільства, що має враховувати специфіку трансформаційних процесів етнічної ідентичності.

Перспективним і актуальним напрямом є вивчення міжетнічних відносин як «соціального капіталу» етнічної групи, заснованого на внутрішніх і зовнішніх зв'язках членів такої групи. У вивченні міжетнічних відносин як галузі наукового знання є прогалина між теоретичним описом міжетнічних відносин і їх прикладним практичним вирішенням.

Подальші напрями досліджень передбачають вивчення, систематизацію та аналіз соціопсихологічних причин, умов перебігу, особливостей та психологічних наслідків міжнаціональних конфліктів, що виникали в Україні та світі впродовж останніх століть.

Створена на основі фактичного матеріалу цілісна модель міжетнічного конфлікту, яка описує формування, розвиток і загострення міжетнічного конфлікту, в подальших дослідженнях стане фактичним матеріалом у формуванні теоретичних основ психологічних засобів попередження та врегулювання міжетнічних конфліктів.

-
1. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір / І. В. Данилюк. – К.: Самміт-Книга, 2010. – 432 с.
  2. Чуприкова Н. И. Умственное развитие и обучение / Н. И. Чуприкова. – Воронеж, 2003. – 248 с.
  3. Савицька О. В. Етнопсихологія / О. В. Савицька, Л. М. Співак. – К.: Каравела, 2011. – 264 с.
  4. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности / Г. У. Солдатова. – М.: Смысл, 1998. – 389 с.
  5. Casmir F. Third-culture building: A paradigm shift for international and intercultural communication / F. Casmir // *Communication Yearbook* (Vol. 16). – P. 407–428.
  6. Park R. E. The Nature of Race Relations / R. E. Park (Ed.) // *Race and Culture*. – Glencoe, 1950. – 540 p.
  7. Esser H. Social context and inter-ethnic relations: the case of migrant workers in West German urban areas / H. Esser // *European Sociological Review*. – 1986. – № 2. – P. 30–51.
  8. Simpson G. E. Racial and cultural minorities. An Analysis Prejudice and Discrimination / G. E. Simpson, J. M. Yinger. – N. Y., 1972. – P. 15–16.
  9. Goffman E. Stigma: Notes on the management of spoiled identity / E. Goffman. – N. Y., 1963. – 340 p.

10. Hazan C. Romantic love conceptualized as an attachment process / C. Hazan, P. R. Shaver // Journal of Personality and Social Psychology. – 1987. – Vol. 52. – P. 511–524.
11. Kelley H. H. Interpersonal Relations. A Theory of independence / H. H. Kelley, G. W. Thibaut. – N. Y., 1978. – 177 p.
12. Berry J. W. Multiculturalism and psychology in plural societies / J. W. Berry // Ethnic minorities and immigrants in a cross-cultural perspective / Ekstrand L. H. (Ed.). – Berwyn, 1986. – P. 35–51.
13. Sjeff Ederveen, Paul Dekker, Albert van der Horst. Destination Europe. Immigration and Integration in the European Union. – Amsterdam, 2000. – 270 p.
14. William T. Johnsen Pandora's Box Reopened: Ethnic Conflict in Europe and Its Implications / T. William // Strategic Studies. – December, 1999. – 250 p.
15. Tajfel H. & Turner J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & L. W. Austin (Eds.), Psychology of Intergroup Relations / Tajfel H. & Turner J. C. – Cambridge University Press; Reissue edition. – 546 p.
16. Matsumoto D. Culture and Psychology (Introduction to Multicultural Psychology) / D. Matsumoto. – Cengage Learning, 2012. – 544 p.
17. Brewer M. B. Intergroup relations / M. B. Brewer, R. Brown // The handbook of social psychology / Gilbert D. T., Fiske S. T., Lindzey G. (Eds.). – Boston, 1998. – Vol. 2. –P. 554–594.

Семенів Н. М. Методологічні підходи к изучению динаміки розвитку сучасних міжетнічних відносин

Рассмотрены современные методы изучения динамики развития межэтнических конфликтов на уровне межличностных коммуникаций, возможность их применения в практике исследования межэтнических отношений.

Определены перспективные и актуальные направления изучения психологических особенностей развития межэтнических отношений в плоскости существования этнической группы, основанной на внутренних и внешних связях членов такой группы. Охарактеризован разрыв между теоретическим изучением межэтнических отношений и прикладным решением проблем их развития.

Ключевые слова: *этнические взаимоотношения, межэтническая напряженность, разрешение конфликтов.*

Semeniv N. M. Methodological approaches to the study of the dynamics of the modern inter-ethnic relations

The article defines modern methods of studying the dynamics of inter-ethnic conflict at the level of interpersonal communication, the possibility of their use in practice, the study of inter-ethnic relations.

In article established current trends in the study of the psychological characteristics of the development of inter-ethnic relations in the plane of

the existence of ethnic groups, based on internal and external communications of members of the group. Characterized by the gap between the theoretical study of inter-ethnic relations and their application solution to the problems of development.

The perspective and the actual direction of the study of ethnic relations in the plane of existence of ethnic groups, based on internal and external relations of the members of the group. The characteristic gap between the theoretical description of inter-ethnic relations and their practical solutions applied in the study of ethnic relations as a field of scientific knowledge.

The features of interethnic relations, which are determined by the presence or absence of ethnic conflict and highlight all parties and all aspects of relations between different ethnic groups.

Indicated that the process of settlement of ethnic conflicts implies the use of a complex variety of techniques, with one of the most common and effective technique is negotiable . Established that the modern study of interethnic relations mainly focused on the study of contemporary organizations, including issues such as the integration of organizational processes in ethnic dynamics, using ethnic capabilities, organizational culture, social roles and functions.

Established that ethnically heterogeneous Ukrainian society has potentially dangerous elements of relationships between different ethnic communities. Early prediction conflicts situations and develop a model of the emergence and spread conflict will effectively prevent the crisis state of interethnic relations with dangerous consequences.

Key words: *ethnic relations, ethnic tension, conflict resolution.*

Стаття надійшла 15 квітня 2015 р.